

אהרן גפן

הושם בכיס - סלנג שיסודו במדרש

למרת רות ולמר יצחק ליב רעננערט
 שהכניסו ספר תורה לזכר החיילים
 בני ידידיה גפן וחברו אבשלום אבשי שושני
 ביום ג ב דחווה"פ תשס"א
 למכינה הקדם צבאית ישיבתית בית יתיר

ראשי פרקים

א. נתינה בחפת
 ב. תארים עטופים

"שם אותו בכיס", או "שם אותו בכיס הקטן" הוא סלנג, שמובנו: עלה עליו לאין ערוך (מילון אבן-שושן), הוא הרבה יותר טוב ממנו, גובר עליו בקלות (מילונו של "שוויקה, רב-מילים). ביטוי כזה היה כבר בפי רבותינו (בראשית רבה עה,ה; תיאודור-אלבק עמ' 883), שדרשו את המלים "עם לבן גרתי" (בראשית לב,ד), שיעקב היה הוגה בלבו: "לבן, דחווה רבחון דרמיי, יהביתיה בחפתי, לההוא גברא כל שכן." רצה לומר: לבן, שהיה רבם של רמאים, נתתו בחפתי; אותו אדם, עשו, כל שכן שאוכל לו.

א. נתינה בחפת

'חפתי' הוא כפל בד שעושים בקצה הבגד כדי שלא ייפרם. בפרק המצניע במשנת שבת (י,ג) פוטרים את המוציא חפץ בשבת "בין פונדתו לחלוקו ובשפת חלוקו." הפונדה היא חגורה רחבה או יריעת בד המושמת על החלוק. הפונדה מקיפה את החלוק ולמעשה היא בד שניתן על בד, כעין כפל, ואפשר לשים חפץ או דבר ערך בין הבדים. כפל כזה נוצר גם בשפת החלוק, בקצהו, מקום שכופלים בו את החלוק שלא יקרע. שני המקומות הנזכרים במשנה נוחים להצניע בהם חפצים ולכסותם מן העין. רבי נתן מרומי בעל הערוך הביא משנה זו במלונו בראש הערך חפת וגרס 'ובחפת חלוקו' (וע"ע ערוך השלם ערך אמר ג). שפת החלוק וחפת החלוק הם עניין אחד.

מקום הכפל שבבגדים שימש להסתרת חפצים וכל דבר ערך שטוב להרחיקו מעין הבריות. מקום אחר שמצניעים בו חפצים ודברי ערך הוא החיק, כנגד

החזה, מקום שחלקו האחד של הבגד חופה על חלקו האחר. למקום זה הכניס משה את ידו, וכשהיא מרוחקת מעיניו נצטרעה. ובירושלמי סנהדרין פ"י, כח ע"ד, מסופר על בנות מואב שהיו באות ומרגילות עצמן על ישראל ואחר כך מפתות אותם לעבודה זרה. "היתה [אחת מהן] מוציאה לו טפוס של פעור מתוך חיקה (בספרי במדבר פיס' קלא: מתחת פסיקיא) שלה והיתה אומרת לו השתחוה לזה". צלם הפעור היה מוחזק בחיקה, שם היה נסתר תחילה מן העין. בדרך כזו נהג גם פנחס, כשראה שאין אדם מישראל עושה כלום, עמד "ולקח את הרומח בידו ונתן את הברזל תחת פסיקיא שלו" (ירושלמי שם). גם 'פסיקיא' היא חגורה רחבה וכשמתחגרים בה נוצר כעין חיק. המקורות השונים מחליפים פסיקיא וחיק כי ענינם קרוב ולעתים אחד, וכך גם בסיפור על פנחס שבתנחומא (ורשא, בלק סי' כא): "נטל שינו של ברזל והניחו בחיקו". ולמה הסתיר פנחס את חוד הרומח לפי התנחומא? "שנתיירא מפני שבטו שהקיפו אותו".

המבקשים לגנוב היו נותנים את החפץ שגנבו בקפלי בגדיהם, ולפיכך קבעה המשנה (שקלים ג,ב), שהנכנס לתרום את הלשכה אינו נכנס לשם "בפרגוד חפות". ואף משה רבנו שימש בשבעת ימי המילואים בחלוק לבן שאין לו אימרא והוא אינו מחופת (בבלי תענית יא,ב) כדי שלא יחשדוהו.

חכמים דרשו את שמו של לבן, "לכך נקרא לבן הארמי, לפי שרימה אפילו אנשי מקומו" (בראשית רבה ע כב; תיאודור אלבק עמ' 818). כלומר ארמי, ארמי, רמאי. אבל בלבו של יעקב, בינו לבין עצמו, קנה לבן את התואר רבם של רמאים. כשבא אליו יעקב בראשונה, בלא גמלים, כפי שבא לפניו אליעזר עבד אברהם, חיבקו, שמא מסתיר הוא דינרים באזור שבמתניו, שעשה שם חיק, ואחר כך נשקו, שמא התביא מרגליות בפיו (בראשית רבה ע,ג; תיאודור-אלבק עמ' 813), ואחר כך החליף רחל והחליף משכורתו אלף פעמים. ואולם יעקב נתנו בחפתו ולא רומה ולא ניזוק, כי אם ופרץ ורבה.

לא רק חפתי הבגד משמשים למסתור, אלא גם כיסיו. וכבר הזהירה על כך התורה "לא יהיה לך בכיסך אבן ואבן גדולה וקטנה" (דברים כה,ג), כי הרוצה לרמות במידות ובמשקלות היה מחביא את משקלותיו בכיסו. כל כפל וכל חפת הם למעשה כיס. ואם כן לבן שחשב רעה על יעקב להערים עליו ולרמותו, ביקש לתתו בחפתו וניתן בה, ביקש להכניסו לכיס אבל הושם בו. וכך ממש הוא לשון הסלנג בימינו "שמתי אותו בכיס".

וכאן יש להפנות לפירוש רש"י למאמר הידוע, שאדם ניכר אם הגון הוא בכוסו, בכעסו ובכיסו, "כשנושא ונותן עם בני אדם, אם באמונה הוא עושה", שאין בכיסו רמיה (עירובין סה, ב), ולא כפי שמקובל לעתים לפרש את המאמר על נדיבות לב.

ב. תארים עטופים

מקור הביטוי "יהיבתי בחפתי", הנזכר בתחילת הדברים, הוא בסיפור הבא (בראשית רבה עה, ה; תיאודור-אלבק עמ' 883):

רבינו אמר לר' אפס: כתוב חד איגרא מן שמי למרן מלכא אנטונינוס. קם וכתב: מן יהודה נשיאה למרן מלכא אנטונינוס. נסתה וקראה וקרעה, וכתב: למרן מלכא מן יהודה עבדך. אמר לו: ר', מה את מבזה בכבודך?! אמר ליה: מה אנא טב מן סבי?! לא כך אמר, "כה תאמרון לאדני לעשו, כה אמר עבדך יעקב: עם לבן גרתי"? לבן דהוה רבהון דרמיי יהיבתי בחפתי, להווא גברא כל שכן. רבי יהודה הנשיא הפקיד בידי רבי אפס את מלאכת ניסוח האיגרת לאנטונינוס קיסר רומא. רבי אפס השווה את התארים של השולח ושל המקבל. אמר לו רבינו, מדמה אני את עצמי לזקני ולא ליריבי. זקני כתב לאחיו "כה אמר עבדך יעקב" ואני מנהיג עצמי כמותו, "מן יהודה עבדך".

וכאן יש לשוב למלים ששלח יעקב לעשיו. הן עטופות בנימוס של תארים בתחילתן ובסופן, "עבדך יעקב"; "ואשלחה להגיד לאדני", ובאמצען הובאה ההודעה. מה היא ההודעה? "עם לבן גרתי" ולא חששתי וגברתי על רמאיותיו, "נאחר עד עתה". ואם רצונך להמשיך את המריבה הישנה, ראה מה העליתי מחותני לבן, גם הוא יריב לי וגם רבם של רמאים, "ויהי לי שור וחמור צאן ועבד ושפחה", שמקצתם עוברים לפניך להיות מתנה לך, למצוא חן בעיניך. ומכאן למד רבינו הקדוש ולימד את רבי אפס, שהתארים הם עטיפה, ומה שביניהם עיקר. מי שנתפס לתארים קורא דברים מן הצד ועלול לטעות ולהפיל עצמו במריבה, ומי שקורא מה שביניהם יוציא מהם גם את העיקר.

ועוד למדים אנו מדבריו של רבינו, שלמדם מיעקב, צד של התבטאות. נתתיו בחפתי הוא אמר בלבו, ולשון זו פחותה, שהתאימה מן הסתם למחשבותיו על חותנו ועל עשיו אחיו, אבל הקפיד להרחיקה, כי אין דברים שבלב צריכים גילוי לאוזן; אפשר לדקדקם מן הרמוז.